

ลักษณะของการมีส่วนร่วมในกระบวนการออกแบบที่อยู่อาศัย กรณีศึกษา ศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาคุณภาพคนไร้บ้าน จ.ปทุมธานี

The Feature of Participation in the Housing Design Process : A Case Study of the Rehabilitation and Development Center for the Homeless, Pathum Thani Province

ศศิกานจน์ ศรีโสภณ

อาจารย์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต หลักหก อ.เมืองปทุมธานี จ.ปทุมธานี 1200

Sasikan Srisopon

Lecturer, Faculty of Architecture, Rangsit University, Lak Hok, Mueang Pathum Thani District, Pathum Thani 12000

Email: sasikan.s@rsu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษากระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาคนไร้บ้าน จังหวัดปทุมธานี รวมถึงปัญหา และอุปสรรคที่เกิดขึ้นในกระบวนการออกแบบ 2) ศึกษาประเภท และลักษณะของการมีส่วนร่วมของคนไร้บ้านในกระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาคนไร้บ้าน จังหวัดปทุมธานี มีเครื่องมือการเก็บข้อมูล คือ การประชุมเชิงปฏิบัติการ การสังเกต การสำรวจ แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม ผลจากการศึกษาพบว่าขั้นตอน และกระบวนการออกแบบมีทั้งหมด 4 ขั้นตอน และมีอุปสรรคในการดำเนินกระบวนการออกแบบ นอกจากนี้รูปแบบการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นใกล้เคียงกับการมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full Participation) และมีแรงจูงใจหรือเทคนิคในการมีส่วนร่วม ได้แก่ ประเด็นที่ต้องการทำให้สำเร็จ ข้อมูลที่แลกเปลี่ยนในที่สาธารณะ และกลุ่มคนเข้าร่วมกระบวนการ ทั้งนี้การมีส่วนร่วมของคนไร้บ้านในกระบวนการออกแบบนับว่ามีผลสำคัญต่อการสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มรวมทั้งสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและเกิดการสร้างเครือข่ายทางสังคมแก่คนไร้บ้าน

คำสำคัญ: การมีส่วนร่วม, กระบวนการออกแบบที่อยู่อาศัย, คนไร้บ้าน

Abstract

This article is a part of a participatory action research. The objectives were 1) to study the design process of the Rehabilitation and Development Center for the Homeless, Pathum Thani Province including problems and obstacles arising in the design process and 2) to study types and characteristics of the participation of homeless people in the design process of the Rehabilitation and Development Center for the Homeless, Pathum Thani. The data collection tools were workshops, observations, surveys, questionnaires, interviews and group discussions. The research results found that there were four steps in the design process, and there were obstacles in the design process. In addition, this participation model occurred close to full participation, and there were an incentive or technique for participation, including the issues that need to be accomplished, information exchanged publicly, and a group of people participating in the process. The involvement of homeless people in the design process is an important factor that encourages more integration, as well as creating social relationships and social networks for the homeless people.

Keywords: Participation, Housing Design Process, Homeless

Received: October 18, 2021; **Revised:** July 20, 2022; **Accepted:** July 25, 2022

1. บทนำ

การมีส่วนร่วม (Participation) นับเป็นกระบวนการที่สนับสนุนให้เกิดปฏิสัมพันธ์ของผู้เกี่ยวข้องหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการดำเนินการใด ๆ ซึ่งการมีปฏิสัมพันธ์นั้นได้นำไปสู่การแลกเปลี่ยน และสร้างความเข้าใจร่วมกันของผู้เกี่ยวข้อง (Bouneaw, 2007 อ้างใน รัชยานภิศ รัชตะวรรณ, ธมลวรรณ แก้วกระจก, วรณรัตน์ จงเขตกิจ, ปิยะพร พรหมแก้ว, ดาไลมา สาแดงสาร และดลปัทม์ ทรงเลิศ, 2561) ในทางเดียวกันแนวทางการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมก็เป็นวิธีการออกแบบที่เปิดโอกาสให้ผู้ใช้ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ ทำงานร่วมกับนักออกแบบผ่านกระบวนการออกแบบ ซึ่งผู้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานออกแบบถือเป็นผู้เชี่ยวชาญทั้งหมด โดยแนวคิดที่ได้จากการออกแบบจะมาจากผู้เข้าร่วมที่มีภูมิหลังที่หลากหลายแตกต่างกันไป และการจะทำให้การดำเนินงานสำเร็จได้นั้นควรหาวิธีหรือเทคนิคที่เหมาะสมในการดึงคนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการออกแบบ (Hussain, Sanders, & Steiner, 2012) นอกจากนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนยังเกี่ยวข้องกับการให้ข้อมูลข่าวสารออกสู่สาธารณะ และการได้ความคิดเห็นของสาธารณะในประเด็นดังกล่าวกลับมา ดังนั้นการเลือกใช้เทคนิคการมีส่วนร่วมที่เหมาะสมต้องคำนึงถึง 1) ประเด็นหรือเรื่องอะไรที่เราจะพยายามทำให้เกิดความสำเร็จ 2) ข้อมูลจำเป็นที่ต้องการจะแลกเปลี่ยนในที่สาธารณะ และ 3) กลุ่มคนใดที่น่าจะเข้าร่วม (วันชัย วัฒนศัพท์, 2540) โดยการมีส่วนร่วมสามารถแบ่งได้ 3 ประเภท (เชลียว บุรีภักดี และคนอื่น ๆ, 2545 อ้างใน สมบัติ นามบุรี, 2562) ได้แก่

1) การมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (Marginal Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจไม่เท่าเทียมกันกล่าวคือ ฝ่ายหนึ่งรู้สึกต่อยอำนาจกว่า มีทรัพยากร หรือความรู้ดีกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นต้น

2) การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน (Partial Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิด จากการกำหนดนโยบายของรัฐ โดยไม่รู้จักความต้องการของประชาชน ดังนั้นการมีส่วนร่วมจึงเป็นเพียงประชาชนได้ร่วมแสดงความคิดเห็นในการดำเนินกิจกรรมบางส่วนเรื่องเท่านั้น

3) การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full Participation) เป็นการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการพัฒนาด้วยความเท่าเทียมกันทุกฝ่าย จัดเป็นการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแท้จริง ของประชาชนตามแนวความคิด และหลักการพัฒนาชุมชน เมื่อนำมาใช้ในการเรียนรู้จะสนับสนุน และส่งเสริมให้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

มากกว่านั้น มีงานศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในบริบทของประเทศไทย มักมีการตีความหมายในนิยามของการมีส่วนร่วมที่ไม่ชัดเจน ประชาชนส่วนใหญ่และเจ้าหน้าที่ที่ทราบกฎกติกาของรัฐยังมีความเห็นว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนคือการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนผ่านเวทีประชาพิจารณ์เท่านั้น ซึ่งส่งผลให้การมีส่วนร่วมของประชาชนไม่ประสบความสำเร็จและเกิดข้อขัดแย้งในการพัฒนาสังคมไทย (Chombhun, 2012 อ้างใน รัตยานภิศ รัชตะวรรณ, ธมลวรรณ แก้วกระจก, วรรณรัตน์ จงเชตกิจ, ปิยะพร พรหมแก้ว, ดาไลมา สาแดงสาร และดลปภัฏ ทรงเลิศ, 2018) แต่กระนั้น ยังมีหลายโครงการที่สะท้อนได้ถึงผลสำเร็จของการพัฒนาจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในประเทศไทย ซึ่งศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้านเป็นอีกโครงการหนึ่งที่สะท้อนได้ถึงความสำเร็จในการแก้ปัญหาคนไร้บ้านจากการเปิดโอกาสให้คนไร้บ้านเข้ามามีส่วนในการออกแบบ และปรับปรุงพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยตลอดจนการจัดการและดูแลพื้นที่ นับเป็นการเริ่มต้นที่ดีในการแก้ปัญหาที่มีความซับซ้อนของคนไร้บ้าน รวมถึงส่งเสริมให้คนไร้บ้านเกิดการพัฒนาศักยภาพ และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีทางสังคมมากขึ้น สอดรับงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับคนไร้บ้านพบว่า การออกแบบศูนย์พักพิงคนไร้บ้าน มีผลต่อการสนับสนุนหรือขัดขวางให้คนไร้บ้านสามารถที่จะกำหนดชีวิตตัวเองได้ในอนาคต (Pable, 2018) ในขณะเดียวกัน การมีส่วนร่วมของผู้ร่วมรับผลประโยชน์ในการวางแผน และการจัดการที่อยู่อาศัยนับเป็นสิ่งจำเป็นต่อความสำเร็จของการพัฒนาที่อยู่อาศัยสำหรับคนไร้บ้าน (Berens, 2018)

อย่างไรก็ตาม รูปแบบการมีส่วนร่วมในกระบวนการออกแบบที่เกิดขึ้นในโครงการพัฒนาต่าง ๆ นั้นอาจมีความคล้ายคลึง และแตกต่างกันไป ขึ้นกับองค์ประกอบหลายด้าน เช่น ศักยภาพของผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม ความสัมพันธ์ และการรวมกลุ่มของผู้เข้ามามีส่วนร่วม ระยะของการดำเนินการ ฯลฯ โดยที่ผ่านมายังไม่มีการศึกษาหรืออธิบายถึงกระบวนการมีส่วนร่วมในการออกแบบพื้นที่อยู่อาศัย และลักษณะการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนไร้บ้านผ่านกระบวนการออกแบบที่ชัดเจน

ทั้งนี้ผู้วิจัยได้มีโอกาสร่วมปฏิบัติการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ.ปทุมธานี ภายใต้นโยบายของกระทรวงการพัฒนาสังคม และความมั่นคงของมนุษย์ที่เสนอจัดทำแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาที่อยู่อาศัย 20 ปี พ.ศ. 2560-2579 รวมทั้งโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตคนไร้บ้าน ในปี พ.ศ. 2560 ซึ่งกระทรวงการพัฒนาสังคมฯ โดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) หรือ พอช. ร่วมมือกับมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (มพศ.) ได้มีบทบาทสนับสนุนงบประมาณในการซื้อที่ดิน และการก่อสร้าง รวมถึงมีนโยบายสร้างภาคีเครือข่ายการทำงานเพื่อการแลกเปลี่ยนและเรียนรู้ร่วมกัน จึงเปิดโอกาสให้สถาบันการศึกษาและผู้วิจัย ตลอดจนคนไร้บ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ. ปทุมธานี ซึ่งกระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ.ปทุมธานี ไม่ได้มีเป้าหมายเพียงการได้ผลลัพธ์เชิงรูปธรรมเป็นแบบสถาปัตยกรรมเท่านั้น แต่ยังมีเป้าประสงค์ให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน การปรับพฤติกรรม การรวมกลุ่มและสร้างปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคนไร้บ้านนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพ ความรู้สึกผูกพันในกลุ่มสังคม และพื้นที่อยู่อาศัยจนสามารถดูแลจัดการดูแลศูนย์ฯ ที่สร้างเสร็จแล้วต่อไปได้ด้วยตัวเอง (ศศิกาญจน์, 2561)

บทความนี้จึงนำเสนอถึงกระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ.ปทุมธานี และวิเคราะห์ถึงประเภท และลักษณะการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นในกระบวนการออกแบบ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาระบบการออกแบบในแนวทางมีส่วนร่วมของกลุ่มคนไร้บ้าน ตลอดจนต่อยอดองค์ความรู้ทางวิชาการ และกระบวนการทำงานออกแบบที่อยู่อาศัยที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มคนเปราะบางอื่น ๆ ในสังคมได้ต่อไป

2. วัตถุประสงค์ในการวิจัย

2.1 ศึกษากระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาคนไร้บ้าน จังหวัดปทุมธานี รวมถึงปัญหา และอุปสรรคที่เกิดขึ้นในกระบวนการออกแบบ

2.2 ศึกษาประเภทและลักษณะของการมีส่วนร่วมของคนไร้บ้านในกระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาคนไร้บ้าน จังหวัดปทุมธานี

3. วิธีดำเนินการศึกษา

3.1 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) มีประชากร และกลุ่มตัวอย่างหลักในการวิจัย คือ ผู้ที่มีส่วนร่วมในการปฏิบัติการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ.ปทุมธานี แบ่งเป็น 2 กลุ่มหลัก คือ

- 1) คนไร้บ้านจำนวน 6 คน และตัวแทนองค์กรภาคีที่เกี่ยวข้องกับคนไร้บ้าน จำนวน 3 คน
- 2) อาจารย์และนักศึกษาจากสถาบันการศึกษา จำนวน 19 คน

โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือกประชากรและกลุ่มในการวิจัย คือ 1) มีส่วนร่วมในการปฏิบัติการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ.ปทุมธานี 2) ยินดีให้ความร่วมมือกับผู้วิจัยและ 3) สามารถสื่อสารข้อมูลได้เข้าใจและชัดเจน

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้เทคนิคการเก็บข้อมูลที่หลากหลายเพื่อช่วยสะท้อนความเป็นจริงได้มากที่สุด และเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยจะสัมพันธ์กับกระบวนการทำงาน ประเภทข้อมูลและกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย คือ

3.2.1 แบบสอบถาม มุ่งใช้กับกลุ่มตัวแทนองค์กรและภาคีที่เกี่ยวข้อง รวมถึงนักศึกษาและอาจารย์ที่เข้าร่วม เพื่อประเมินผลการเข้าร่วมโครงการและสอบถามเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรครวมถึงข้อเสนอแนะในการดำเนินการกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วม

3.2.2 แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และไม่มีโครงสร้างและการสนทนากลุ่ม มุ่งใช้กับกลุ่มคนไร้บ้าน เพื่อทราบถึงความรู้ ความเข้าใจ และความรู้สึกที่มีต่อกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วม

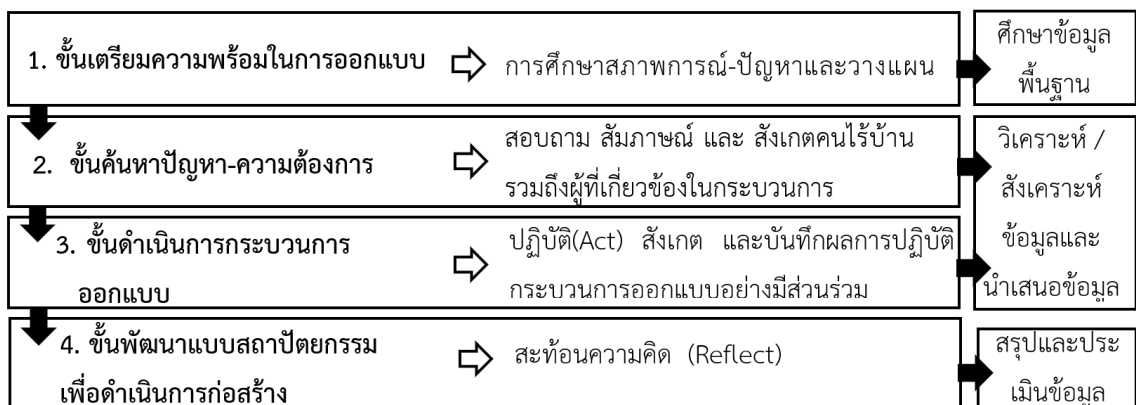
3.2.3 การสังเกตผ่านการปฏิบัติการการออกแบบอย่างมีส่วนร่วม และการบันทึกข้อมูลพฤติกรรม และเหตุการณ์ต่าง ๆ แบบองค์รวม (Holistic) มุ่งใช้กับคนทุกกลุ่มที่เข้าร่วมกระบวนการ เพื่อทราบและเข้าใจถึงกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วม รวมถึงประเภท และลักษณะการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้น

3.3 ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย

รูปแบบขั้นตอนการดำเนินการศึกษาสามารถอธิบายตามช่วงระยะการดำเนินการสำคัญดังนี้

1) ระยะก่อนทำวิจัย (Pre – Research Phase) จำมีการทบทวนวรรณกรรม ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดวัตถุประสงค์และกรอบแนวคิดในการวิจัย

2) ระยะการลงปฏิบัติการดำเนินการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research Phase) จะเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลการดำเนินการปฏิบัติภายใต้องค์ประกอบพื้นฐานตามแบบจำลองของ Lewin นำมาสู่ขั้นตอนในการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมสามารถสรุปได้ 4 ขั้นตอนหลักคือ (ภาพที่ 1)



ภาพที่ 1 ขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

3) ระยะสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล (Summary and Analysis and Phase) จะเป็นขั้นตอนช่วงท้ายของการศึกษาที่สรุปและวิเคราะห์ข้อมูลนำมาสู่การอภิปรายผลและนำเสนอข้อมูลเผยแพร่ต่อไป

3.5 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยนี้แบ่งเป็น 3 ส่วนคือ

ส่วนที่1 การวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร การสังเกต และการสำรวจเบื้องต้นเพื่อประเมิน และสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับกลุ่มประชากรในการวิจัย และสาระสำคัญเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการดำเนินการออกแบบ เพื่อวางแผน และรูปแบบการดำเนินการวิจัยตลอดจนกำหนดกิจกรรมที่เกิดขึ้นในการดำเนินการวิจัย

ส่วนที่2 การวิเคราะห์ข้อมูลจากการลงปฏิบัติการ โดยมีการวิเคราะห์ร่วมกับแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม ได้แก่ การออกแบบอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Design) นอกจากนี้ยังวิเคราะห์การประเมินผลแบบมาตราประมาณค่า (Rating scale) และมีการให้ค่าคะแนนตามระดับความเข้มของระดับความรู้สึก และระดับความพึงพอใจที่กำหนดไว้ตอนสำรวจ 3 ระดับคือ มาก ปานกลาง น้อย โดยแปลงเป็นคะแนนเพื่อแปรผล คือ

มาก = 3 คะแนน ปานกลาง = 2 คะแนน น้อย = 1 คะแนน

โดยในการแปรความหมายของข้อมูลการประมาณค่า 3 ระดับ ได้กำหนดการพิจารณาขอบเขตของคะแนนเพื่อใช้ในการแปลความหมาย และกำหนดช่วงกว้างละ $\{(3-1)/3\} = 0.67$ ดังนี้

คะแนนเฉลี่ย 2.34–3.00 มีค่าความพึงพอใจในระดับดีมาก

คะแนนเฉลี่ย 1.67–2.33 มีค่าความพึงพอใจในระดับปานกลาง

คะแนนเฉลี่ย 1.00–1.66 มีค่าความพึงพอใจในระดับน้อย

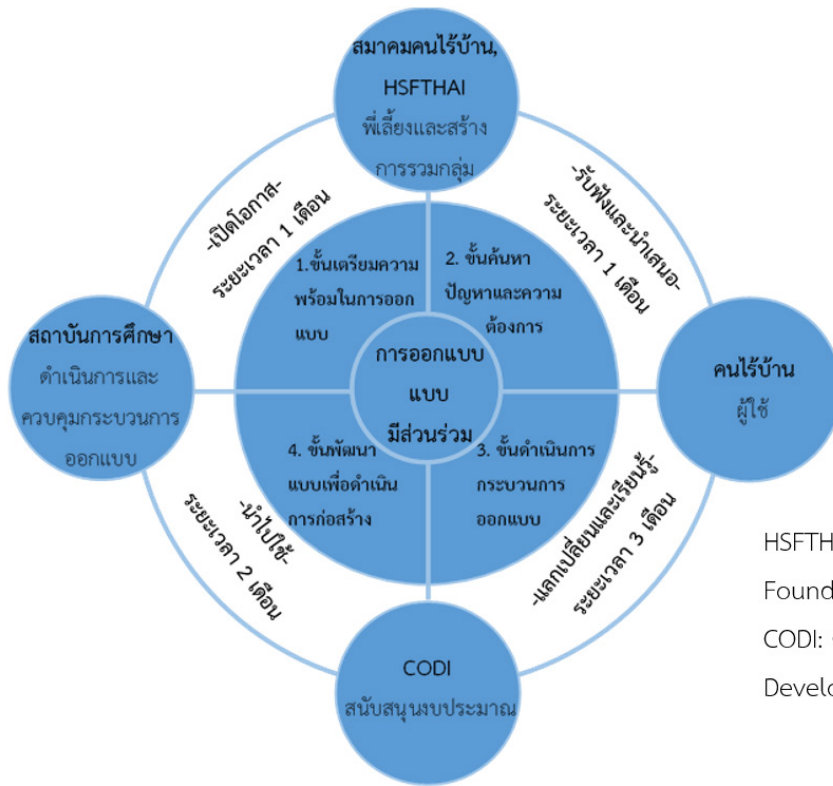
ส่วนที่3 การวิเคราะห์ข้อมูลขั้นสรุปเพื่อนำไปสู่การอภิปรายผล และข้อเสนอแนะโดยมีการวิเคราะห์ร่วมกับแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับลักษณะการมีส่วนร่วมในกระบวนการออกแบบ ได้แก่ จิตวิทยาสังคม และเครือข่ายทางสังคม

4. ผลการวิจัย

สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

4.1 กระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ. ปทุมธานี

การออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ. ปทุมธานี ใช้ระยะเวลาในการดำเนินการทั้งสิ้น 7 เดือน (ซึ่งเพิ่มจากแผนที่กำหนดไว้ 5 เดือน) โดยแบ่งการดำเนินการเป็น 4 ขั้นตอนหลักดังนี้ (ภาพที่ 2)



HSFTHAI: Human Settlement
Foundation Thailand
CODI: Community Organizations
Development Institute

ภาพที่ 2 ขั้นตอนกระบวนการออกแบบและบทบาทหน้าที่ของผู้เกี่ยวข้อง

มีรายละเอียดสำคัญในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการออกแบบคือ

4.1.1 ขั้นตอนเตรียมความพร้อมในการออกแบบ

ในขั้นตอนนี้ใช้ระยะเวลา 1 เดือน มีเป้าหมายเพื่อเตรียมความพร้อมในด้านข้อมูล และบุคคลผู้ร่วมดำเนินการออกแบบ รวมถึงสร้างปฏิสัมพันธ์และความคุ้นเคยเบื้องต้นกับคนไร้บ้าน (ภาพที่ 3) โดยมีกิจกรรม และวิธีการคือ

1) ชี้แจงและสร้างความเข้าใจในการดำเนินการ โดยการประชุมร่วมกับตัวแทนคนไร้บ้านและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการออกแบบศูนย์ฯ จ. ปทุมธานี

2) สร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับคนไร้บ้านและรูปแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน โดยมีการศึกษาข้อมูลจากเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

3) ศึกษาวิถีชีวิต ความต้องการและการใช้พื้นที่ศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน โดยการลงพื้นที่สำรวจที่ตั้งโครงการจริงและสำรวจกรณีศึกษาศูนย์คนไร้บ้านสุวิทย์ วัฒนุ ชุมชนใหม่คนไร้บ้าน และศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพ จ. เชียงใหม่ (บ้านเต๋อมฝั้น)

4) สัมภาษณ์และพูดคุยกับคนไร้บ้าน เพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อการทำงานร่วมกัน รวมถึงเป็นการเก็บข้อมูลเบื้องต้นเพื่อนำมาใช้วิเคราะห์ร่วมกับการออกแบบ



ภาพที่ 3 กิจกรรมที่ 1-4 ในขั้นเตรียมความพร้อมในการออกแบบ

4.1.2 ขั้นค้นหาปัญหาและความต้องการ

ขั้นตอนนี้ใช้ระยะเวลา 1 เดือน มีเป้าหมายนำเสนอกระบวนการออกแบบ สรุปลักษณะและความต้องการในศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน มุ่งให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นต่อการทำงานออกแบบศูนย์ฯ ร่วมกัน รวมถึงสร้างการรวมกลุ่มให้กับคนไร้บ้านโดยมีวิธีการและกิจกรรม คือ การประชุมเชิงปฏิบัติการกับคนไร้บ้านร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการออกแบบ และวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการที่ได้จากการประชุมเชิงปฏิบัติการ จากนั้นนำข้อมูลที่สรุปได้จากการวิเคราะห์มาจัดทำเป็นแบบร่างครั้งที่ 1 เพื่อนำเสนอในครั้งต่อไป (ภาพที่ 4)

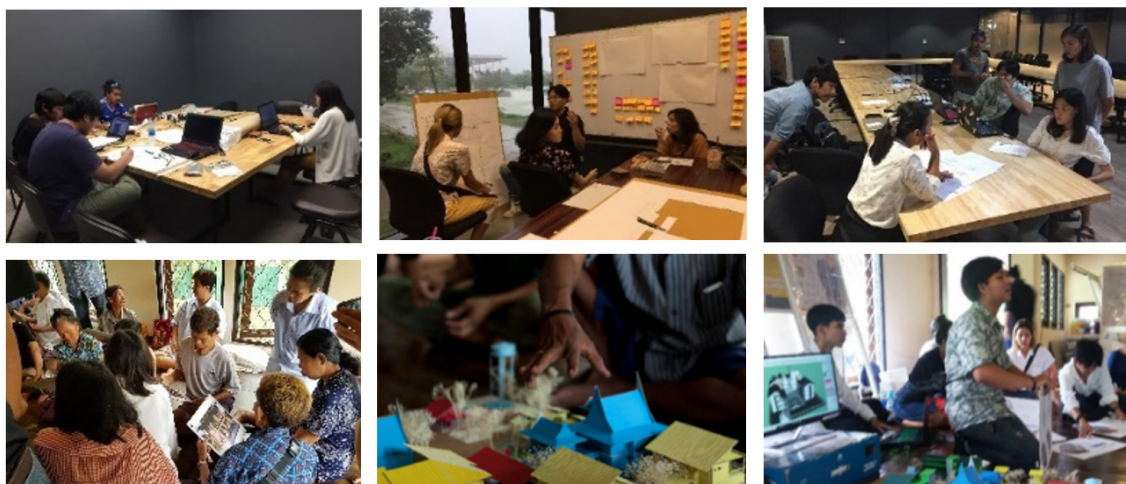


ภาพที่ 4 การประชุมเชิงปฏิบัติการ ค้นหาปัญหาและความต้องการ

4.1.3 ขั้นดำเนินการกระบวนการออกแบบ

ขั้นตอนนี้ใช้ระยะเวลา 3 เดือน เป็นขั้นตอนต่อเนื่องมาจากการสรุปลักษณะและความต้องการนำมาสู่การจัดทำเป็นแบบร่าง แล้วนำเสนอแบบร่างให้กับคนไร้บ้านได้แสดงความคิดเห็น

คิดเห็นและมีส่วนร่วมในการพัฒนาและปรับปรุงแบบ อันมีเป้าหมายเพื่อสนับสนุนและส่งเสริมศักยภาพของคนไร้บ้าน พร้อมกับสร้างกลุ่ม เครือข่าย และความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนไร้บ้าน โดยดำเนินการในรูปแบบการประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมกันทั้งหมด 3 ครั้ง ซึ่งแต่ละครั้งจะมีกิจกรรมประกอบด้วย 1) การจัดทำแบบร่าง 2) นำเสนอแบบร่าง 3) การพัฒนาแบบร่าง ซึ่งในการนำเสนอแบบร่างจะนำเสนอผ่านเครื่องมือ 3 แบบ คือ 1) การนำเสนอแบบผ่านหุ่นจำลอง (Model) 2) การนำเสนอผ่านภาพทัศนียภาพ (Perspective) และ 3) การนำเสนอแบบผ่านภาพเคลื่อนไหว (Animation) (ภาพที่ 5)



ภาพที่ 5 นักศึกษานำเสนอแบบร่างศูนย์ฯ โดยทีมอาจารย์ช่วยแนะนำและให้คำปรึกษา

นอกจากนี้ในการดำเนินการกระบวนการออกแบบ จะเน้นสร้างบรรยากาศที่ผ่อนคลายและอบอุ่นเพื่อให้คนไร้บ้านไม่รู้สึกเบื่อหน่ายและรู้สึกกดดันต่อการทำกิจกรรมมากเกินไป อันมีการจัดกิจกรรมเสริมแทรกในกระบวนการออกแบบ เช่น กิจกรรมประกวดภาพถ่ายกระบวนการออกแบบศูนย์ฯ จ.ปทุมธานี กิจกรรมสร้างสรรค์ของเหลือใช้ ซึ่งดำเนินกิจกรรมโดยนักศึกษาจากสถาบันวิชาการ แล้วให้คนไร้บ้านร่วมแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจผลงานด้วย โดยในขั้นดำเนินการกระบวนการออกแบบส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีต่อสภาพแวดล้อมที่ตั้งโครงการ เช่น อาคาร สิ่งปลูกสร้างเดิมที่มีอยู่ในที่ตั้งรวมถึงสภาพแวดล้อมภายในบริเวณโครงการมีการดำเนินการซ่อมแซมปรับปรุงรวมถึงการจัดการดูแลโดยคนไร้บ้านเพื่อรองรับการทำการกิจกรรมการออกแบบและการใช้งานทำกิจกรรมต่าง ๆ นอกจากนั้นยังส่งผลดีต่อคนไร้บ้าน ในด้านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเพิ่มพูนประสบการณ์ในการทำงานออกแบบ ที่สำคัญยังส่งเสริมให้คนไร้บ้านเกิดการรวมกลุ่มสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและกลุ่มคนมากขึ้น ชุมชนและสังคมโดยรอบที่ตั้งโครงการก็มีมุมมองที่ดีต่อคนไร้บ้านและการมีศูนย์ฯ ตั้งอยู่ในพื้นที่ชุมชน

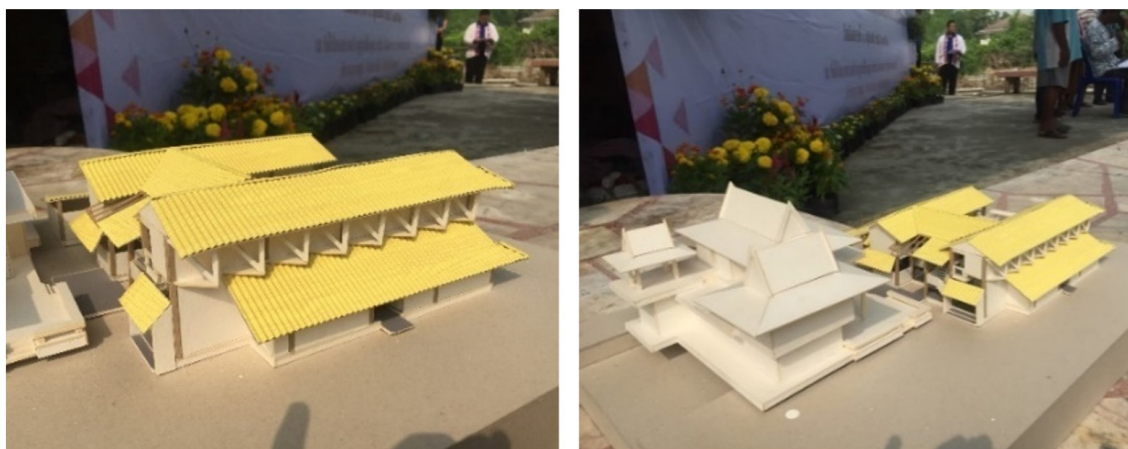
4.1.4 ขั้นพัฒนาแบบเพื่อดำเนินการก่อสร้าง

การดำเนินงานในขั้นตอนนี้ทางสถาบันวิชาการได้มีการประชุมปฏิบัติการกับตัวแทนคนไร้บ้าน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาแบบและนำเสนอแบบสถาปัตยกรรมขั้นสุดท้ายให้กับผู้บริหารสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) และมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (มฟศ.) โดยตัวแทนคนไร้บ้านร่วมตัดสินใจและรับทราบผลการตัดสินใจ เพื่อสรุปผลการดำเนินการ และอนุมัติการก่อสร้างให้ทันตามเงื่อนไขการปฏิบัติงานของหน่วยงานภาครัฐที่กำหนดไว้ (ภาพที่ 6)



ภาพที่ 6 แนวทางการเชื่อมต่อพื้นที่สีเขียวเพื่อเศรษฐกิจ พื้นที่สีเขียวธรรมชาติ

ทั้งนี้กระบวนการการทำงานออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ.ปทุมธานี ใช้ระยะเวลาทั้งสิ้น 7 เดือน โดยมีระยะเวลาเพิ่มจากแผนที่วางไว้ 2 เดือน อันเป็นการขยายระยะเวลาการทำงานเพิ่มเติมจากข้อตกลงที่กำหนดไว้ ทำให้เป็นอุปสรรคในการทำงานของอาจารย์และนักศึกษาช่วงพัฒนาแบบเพื่อดำเนินการก่อสร้างให้เสร็จสมบูรณ์ ดังนั้นเพื่อให้เกิดความสะดวกในการดำเนิน และให้งานออกมาเสร็จสมบูรณ์โดยเร็วที่สุด จึงมีการส่งมอบข้อมูลรวมถึงผลงานออกแบบล่าสุดทั้งหมดให้กับสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) พัฒนาแบบต่อจนเสร็จสมบูรณ์และดำเนินการก่อสร้างต่อไป (ภาพที่ 7) อย่างไรก็ตามจากการประเมินระดับความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมในกระบวนการพบว่าเกือบขั้นตอนที่ 1-3 มีระดับความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมในระดับดีมาก มีเพียงขั้นตอนที่ 4 มีระดับความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมในระดับปานกลางเท่านั้น (ตารางที่ 1) เนื่องจากขั้นตอนดังกล่าวคนไร้บ้านไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมทุกคน รวมถึงมีข้อขัดข้องในการดำเนินการที่ไม่สามารถผลักดันพัฒนาแบบเพื่อดำเนินการก่อสร้างได้อย่างสมบูรณ์ในระยะเวลาที่กำหนด



ภาพที่ 7 หุ่นจำลองศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ. ปทุมธานี
 โดยหน่วยงานภาครัฐที่พัฒนาเสร็จสิ้นแล้วก่อนนำไปก่อสร้าง

ตารางที่ 1 ความพึงพอใจในกระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้านของคนไร้บ้าน และภาคีที่เข้าร่วมในแต่ละช่วง

ประเด็นความพึงพอใจต่อขั้นตอนต่าง ๆ ในกระบวนการออกแบบ	จำนวนคนที่ให้ค่าระดับ ความพึงพอใจ			เฉลี่ย	การแปรผล
	คนไร้บ้าน เจ้าหน้าที่ นักศึกษา และอาจารย์ที่มีส่วนร่วม ในกระบวนการออกแบบ จำนวน 28 คน (100 %)				
	มาก (3)	ปานกลาง(2)	น้อย (1)		
1.ขั้นเตรียมความพร้อม	27 (96%)	1 (4 %)	0 (0 %)	2.96	ดีมาก
2.ขั้นค้นหาปัญหาและ ความต้องการ	25 (89%)	3 (11%)	0 (0 %)	2.89	ดีมาก
3.ขั้นดำเนินการกระบวนการ ออกแบบ	10 (36 %)	18 (64%)	0 (0 %)	2.36	ดีมาก
4.ขั้นพัฒนาแบบเพื่อดำเนิน การก่อสร้าง	8 (29%)	20 (71 %)	0 (0 %)	2.29	ปานกลาง

ที่มา: ศศิกัญจน์, 2561

โดยผลการศึกษาพบว่ากระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ.ปทุมธานี มีปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการที่สามารถสรุปได้จากการลงปฏิบัติการร่วมกันของผู้วิจัย และการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญที่เข้าร่วมกระบวนการตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการ อธิบายได้คือ

1) ขาดการจัดทำเอกสารความร่วมมือในการออกแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษร ทำให้ การวางแผน และการดำเนินการออกแบบมีการคลาดเคลื่อน และไม่ชัดเจนในเนื้องานและระยะเวลาในการดำเนินการออกแบบ

2) การประสานงานผ่านเจ้าหน้าที่ระหว่างหน่วยงานที่ทำงานเกิดความคลาดเคลื่อนของข้อมูลทำให้ได้ข้อมูลสำคัญเพื่อมาทำการออกแบบไม่ครบถ้วนและไม่ตรงกัน

3) การดำเนินการกระบวนการออกแบบกระทำไปพร้อมกับกระบวนการชักชวนคนไร้บ้านเข้ากลุ่มทำให้คนไร้บ้านซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการเข้าร่วมโครงการมาไม่พร้อมเพรียงกัน จึงมีผลต่อการมีส่วนร่วม และระดับการมีส่วนร่วมของคนไร้บ้าน

4) คนไร้บ้านมีความหลากหลาย รวมถึงศักยภาพ และทักษะในการสื่อสารเรียนรู้ของคนไร้บ้านไม่เท่ากัน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ได้ไม่ทั่วถึงและมีข้อจำกัดต่อการทำกิจกรรม และแสดงความคิดเห็น

5) ระยะเวลาการดำเนินการที่จำกัด และเวลาในการดำเนินการกระบวนการของผู้เข้าร่วมกระบวนการมีความพร้อมไม่ตรงกันทำให้เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินการพัฒนาแบบที่มุ่งเน้น การมีส่วนร่วมเป็นสำคัญ

4.2 ประเภทและลักษณะการมีส่วนร่วมในกระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน

กระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ.ปทุมธานี ที่เกิดขึ้นนั้นเปิดโอกาสให้คนไร้บ้านซึ่งเป็นผู้รับประโยชน์มีส่วนร่วมเข้าร่วมทุกขั้นตอน เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน อย่างไรก็ตาม คนไร้บ้านหลายคนก็ไม่ได้เข้าร่วมในทุกขั้นตอน และบางคนเข้าร่วมเพียงสังเกตการณ์เท่านั้น ซึ่งผู้วิจัยสรุปลักษณะการมีส่วนร่วมของกระบวนการออกแบบที่เกิดขึ้นแบ่งเป็น 3 ระยะ ตามแนวคิดรูปแบบการมีส่วนร่วมของอนันต์ ถิ่นน้อย (2546) ดังนี้

4.2.1 การดำเนินกระบวนการออกแบบในระยะต้น

จัดอยู่ในขั้นตอนที่ 1 และขั้นตอนที่ 2 ของกระบวนการออกแบบ เป็นลักษณะการที่คนมีส่วนร่วมจากการเปิดโอกาสให้ (Open participation) โดยผ่านหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชนและสถาบันการศึกษาที่เชิญชวนหรือเปิดโอกาสให้คนมามีส่วนร่วมเมื่อไรก็ได้ทุกเวลา ทั้งนี้ระดับการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นจะอยู่ในระดับการให้ข้อมูลและระดับการรับฟังความคิดเห็น

4.2.2 การดำเนินกระบวนการออกแบบในระยะกลาง

จัดอยู่ในขั้นตอนที่ 3 ของกระบวนการออกแบบ โดยเป็นลักษณะการที่คนเข้ามามีส่วนร่วมโดยตรง (Direct participation) ผ่านการรวมกลุ่มหรือจัดตั้งองค์กรชุมชน (Inclusive Organization) คือ มุ่งเน้นกลุ่มคนไร้บ้านที่มีความประสงค์ต้องการเข้ามาอยู่ที่ศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน ซึ่งในช่วงเวลาการทำงานนี้พบว่ามีคนไร้บ้านให้ความสนใจจำนวนมากเข้าร่วม ให้ความร่วมมือในการตอบแบบสอบถามและพูดคุยเพียง 6 คน โดยระดับการมีส่วนร่วมจะอยู่ในระดับการปรึกษาหารือ ระดับการสร้างความร่วมมือ และระดับการร่วมดำเนินการ

4.2.3 การดำเนินการออกแบบระยะปลาย

จัดอยู่ในขั้นตอนที่ 4 ของกระบวนการออกแบบจะเป็นช่วงขั้นตอนการสรุป ตัดสินใจ ซึ่งข้อสรุป และผลการตัดสินใจจะขึ้นกับตัวแทนคนไร้บ้าน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการจัดสร้างศูนย์ฯ เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านระยะเวลา และลักษณะคนไร้บ้านที่มีความเป็นปัจเจกค่อนข้างสูง รวมทั้งคนไร้บ้านไม่เข้าร่วมกระบวนการในทุกขั้นตอนอย่างพร้อมเพรียงกัน การวิเคราะห์ข้อมูลโดยมองถึงส่วนรวมร่วมกันเพื่อนำไปสู่การสรุปผล และตัดสินใจโดยคนไร้บ้านเองนั้นจึงอาจไม่สามารถกระทำได้ทันภายในระยะเวลาที่กำหนด นอกจากนั้นในระยะนี้ยังได้ประเมินผลความพึงพอใจต่อกระบวนการออกแบบที่เกิดขึ้น เนื่องจากได้สิ้นสุดระยะเวลาในการทำงานร่วมกันของสถาบันการศึกษากับคนไร้บ้านและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

มากกว่านั้นผู้วิจัยยังพบว่ากระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ.ปทุมธานี มีแรงจูงใจและเทคนิคสำคัญที่ดึงดูดให้คนไร้บ้านเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการออกแบบ คือ

1) ประเด็นเรื่องการมีที่อยู่อาศัยที่ตอบสนองต่อวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน ซึ่งเป็นประเด็นที่ต้องการให้เกิดผลสำเร็จเป็นรูปธรรม นับเป็นแรงจูงใจสำคัญที่ดึงดูดให้คนไร้บ้านซึ่งเป็นกลุ่มผู้รับประโยชน์เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการออกแบบศูนย์ฯ ได้มาก

2) ข้อมูลที่แลกเปลี่ยนในที่สาธารณะในการทำงานร่วมกันจะเกี่ยวข้องกับการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนไร้บ้าน ประโยชน์ที่ได้รับจากการมีส่วนร่วมในกระบวนการออกแบบศูนย์ฯ รวมถึงตัวอย่างการเกิดขึ้นของศูนย์ฯ ที่ผ่านมา ข้อมูลดังกล่าวได้สร้างความสนใจ และสนใจให้กลุ่มคนไร้บ้านรวมทั้งกลุ่มคนอื่น ๆ ที่เป็นทั้งกลุ่มคนเปราะบาง และคนทั่วไปในละแวกพื้นที่ตั้งศูนย์ฯ เข้ามาแสดงความคิดเห็นแลกเปลี่ยนอย่างกว้างขวาง โดยมีการใช้เทคนิคในการแลกเปลี่ยนข้อมูลที่หลากหลายแต่ไม่ซับซ้อน สามารถสื่อสารเข้าใจได้โดยง่าย ดึงดูดให้เกิดการสนทนาและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ได้แก่ การจัดตั้งกลุ่มที่ปรึกษา การสนทนากลุ่ม การบรรยายสรุป การจัดแสดงภาพเคลื่อนไหวและหุ่นจำลอง และการเข้าเยี่ยมชมพื้นที่กรณีศึกษาศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน ที่ จ. เชียงใหม่

3) กลุ่มคนที่มีส่วนร่วมในกระบวนการประกอบด้วย เจ้าหน้าที่มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย เครือข่ายคนไร้บ้าน และสถาบันการศึกษา มีผลสำคัญอย่างมากต่อแรงจูงใจให้คนไร้บ้านเข้ามามีส่วนร่วม เนื่องจากหน่วยงานดังกล่าวได้แสดงความจริงใจในการช่วยเหลือผ่านการให้บอกเล่าประสบการณ์ที่ดี การรับฟังความคิดเห็นและเคารพในสิทธิของผู้เข้าร่วมระหว่างกระบวนการ อันสร้างความน่าเชื่อถือและไว้วางใจให้กับคนไร้บ้านเข้ามาทำงานกระบวนการออกแบบร่วมกันด้วยความสมัครใจ

4.3 ข้อค้นพบเพิ่มเติม

ในการวิจัยนี้ยังมีข้อค้นพบเพิ่มเติมสำคัญซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วม คือ

4.3.1 แกนนำหรือผู้นำกลุ่มในการดำเนินการ

กลุ่มคนไร้บ้านที่เข้าร่วมจะไม่มีแกนนำหรือผู้นำกลุ่มในการดำเนินการ ด้วยมีเป้าหมายให้ทุกคนมีบทบาทเท่าเทียมกันและช่วยเหลือตัวเองให้มากที่สุด แต่จะมีเครือข่ายคนไร้บ้าน และเจ้าหน้าที่มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยทำหน้าที่เป็นที่เลี้ยงในการรวมกลุ่มทำกิจกรรมต่าง ๆ กระตุ้นให้เข้ามามีส่วนร่วมและทำกิจกรรม โดยทุกคนจะอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์และเงื่อนไขการอยู่อาศัยในศูนย์ฯ ที่ตั้งไว้ร่วมกัน

4.3.2 กระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วมเป็นกลไกสร้างในการรวมกลุ่ม และเครือข่ายทางสังคมให้กับคนไร้บ้าน

โดยผู้วิจัยพบว่ากระบวนการออกแบบนี้มีส่วนสำคัญต่อการสร้างการรวมกลุ่ม และเครือข่ายทางสังคมให้กับคนไร้บ้าน สามารถสรุปลักษณะเครือข่ายทางสังคมได้เป็น 2 แบบ ได้แก่

1) เครือข่ายทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ จะเกิดขึ้นในระดับบุคคลระหว่างคนไร้บ้านด้วยกันเองสามารถสะท้อนให้เห็นได้จากการช่วยเหลือกัน การแบ่งปัน การช่วยดูแลด้านความปลอดภัยภายหลังเข้าร่วมกระบวนการ โดยการมีเครือข่ายทางสังคมของคนไร้บ้านในระดับบุคคลช่วยให้คนไร้บ้านมีการปรับตัวอยู่ร่วมกันในสภาพแวดล้อมใหม่ได้บนพื้นฐานกฎเกณฑ์ที่ยอมรับร่วมกัน และมีผลสำคัญต่อการสร้างความแข็งแกร่งเครือข่ายทางสังคมในระดับกลุ่มได้

2) เครือข่ายทางสังคมแบบเป็นทางการ จะเกิดขึ้นในระดับกลุ่ม คือ ระหว่างกลุ่มคนไร้บ้านที่ศูนย์ จ.ปทุมธานี กับกลุ่มคนไร้บ้านที่ศูนย์อื่น ๆ และกลุ่มคนไร้บ้านศูนย์ จ.ปทุมธานี กับองค์กรภาครัฐและเอกชนอื่น ๆ โดยเกิดขึ้นตั้งแต่การสร้างความร่วมมือในการดำเนินการจนถึงสุดกระบวนการออกแบบ อันมีการสร้างเครือข่ายต่าง ๆ ได้แก่ เครือข่ายทางอาชีพ เครือข่ายทางเกษตร เครือข่ายทางอาหาร เป็นต้น โดยเป็นไปในลักษณะเครือข่ายความสัมพันธ์แบบระบบอุปถัมภ์ นั่นคือภาครัฐและเอกชนจะให้ความช่วยเหลือด้านทรัพยากรทุนและองค์ความรู้ ซึ่งการมีเครือข่ายทางสังคมของคนไร้บ้านในระดับกลุ่มจะมีความสำคัญต่อการเข้าถึงโอกาส และทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของคนไร้บ้านและการป้องกัน การถูกเอารัดเอาเปรียบได้

5. อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

จากวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อ 1) ศึกษากระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาคนไร้บ้าน จังหวัดปทุมธานี รวมถึงปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในกระบวนการออกแบบ และ 2) ศึกษาประเภทและลักษณะของการมีส่วนร่วมของคนไร้บ้านในกระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนา

คนไร้บ้าน จังหวัดปทุมธานี ผลการวิจัยจากการลงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมในครั้งนี้พบว่า กระบวนการออกแบบศูนย์ฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพคนไร้บ้าน จ. ปทุมธานี สามารถสรุปขั้นตอนการดำเนินการได้ 4 ขั้นตอนหลักได้แก่ 1) ขั้นตอนเตรียมความพร้อมในการออกแบบ 2) ขั้นตอนหาปัญหาและความต้องการ 3) ขั้นตอนการออกแบบ 4) ขั้นตอนพัฒนาแบบเพื่อดำเนินการก่อสร้าง ซึ่งในกระบวนการออกแบบมีปัญหาและอุปสรรคสำคัญเกิดขึ้น คือ ขาดการจัดทำเอกสารความร่วมมือในการออกแบบที่เป็นลายลักษณ์อักษร การประสานงานผ่านเจ้าหน้าที่ระหว่างหน่วยงานที่ทำงานเกิดความคลาดเคลื่อนของข้อมูล การดำเนินกระบวนการออกแบบกระทำไปพร้อมกับกระบวนการชักชวนคนไร้บ้าน และคนไร้บ้านมีความหลากหลายรวมถึงศักยภาพ และทักษะในการสื่อสารเรียนรู้ของคนไร้บ้านไม่เท่ากัน นอกจากนี้กระบวนการออกแบบได้มีการใช้เครื่องมือและเทคนิคต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายเพื่อแลกเปลี่ยน และนำเสนอข้อมูลให้รับทราบและเข้าใจอย่างถูกต้อง และตรงตามความเป็นจริงมากที่สุด รวมทั้งสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีให้กับผู้เข้าร่วมกระบวนการออกแบบ สอดรับกับงานศึกษาที่อธิบายว่าการดำเนินการมีส่วนร่วมของประชาชนควรใช้หลายเทคนิควิธีการร่วมกัน เนื่องจากข้อมูลหรือสิ่งที่ได้จากเทคนิคหนึ่งอาจสามารถผสมผสานรวมกับข้อมูลหรือสิ่งที่ได้จากเทคนิคอื่นทำให้ได้ข้อมูลหรือสิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์สามารถนำมาประยุกต์ใช้งานได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น (จุฑารัตน์ ชมพันธุ์, 2555)

ในส่วนประเภทและลักษณะการมีส่วนร่วมในกระบวนการออกแบบ เมื่อนำมาวิเคราะห์ร่วมกับการจัดประเภทการมีส่วนร่วมของ เฉลียว บุรีภักดี และคนอื่น ๆ (2545) อ้างใน สมบัติ นามบุรี (2562) 3 ประเภท กล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นในกระบวนการออกแบบนี้ไม่ตรงกับประเภทการมีส่วนร่วมใด ๆ ตามที่กำหนด แต่มีความใกล้เคียงกับการมีส่วนร่วมประเภทที่ 3 คือการมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full Participation) เนื่องจากกระบวนการออกแบบศูนย์ฯ เปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนอย่างเท่าเทียมกัน แต่ในการปฏิบัติการจริงด้วยเงื่อนไขหลายอย่างมีผลทำให้คนไร้บ้านที่ต้องการอยู่ในศูนย์ฯ ไม่ได้เข้าร่วมทุกคน ดังนั้นจึงไม่อาจจัดการมีส่วนร่วมในกระบวนการออกแบบนี้อยู่ในประเภทการมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full Participation) ได้อย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามในภาพรวมเกือบทุกขั้นตอน มีระดับความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมในระดับดีมาก มีเพียงขั้นตอนที่ 4 คือ มีระดับความพึงพอใจของผู้เข้าร่วมในระดับปานกลางเท่านั้น เนื่องจากขั้นตอนดังกล่าวคนไร้บ้านไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมทุกคนนั่นเอง

มากกว่านั้นแรงจูงใจและเทคนิคสำคัญที่ส่งเสริมต่อการมีส่วนร่วมประกอบด้วย ประเด็นเรื่องการมีที่อยู่อาศัยที่ตอบสนองต่อวิถีชีวิตของคนไร้บ้านนับเป็นแรงจูงใจสำคัญ และใช้เป็นเทคนิคดึงให้คนไร้บ้านเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการออกแบบศูนย์ฯ ได้มาก เนื่องจากศูนย์ฯ เปรียบเหมือนที่อยู่อาศัยที่พวกเขาสามารถพักพิงได้อย่างปลอดภัย ช่วยลดปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งทางร่างกาย และจิตใจจากการไม่มีที่อยู่อาศัย ตลอดจนช่วยสร้างความมั่นคงในการใช้ชีวิตมากขึ้น สอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ของลุงดำ นายกสมาคมคนไร้บ้าน ซึ่งพักอยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้านสุวิทย์วัฒนะ ว่า “ที่นี่ยังเป็นที่ตั้งหลักของพวกเรา เป็นศูนย์หลบภัย จากการถูก กทม.ไล่จับ ทำให้พวกเราที่มีอยู่เป็นหลักแหล่ง เป็นที่ตั้งหลักชีวิต เราอยู่ข้างนอกเรียดากแดด ตากน้ำค้าง มาอยู่ที่นี่คุณภาพชีวิตดีขึ้น ได้หลบภัยจาก แดด ฝน ยุง และโรค” (สำนักบ้านมั่นคง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), 2560) นอกจากนั้นข้อมูลที่แลกเปลี่ยนในที่สาธารณะจะเกี่ยวข้องกับการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนไร้บ้าน รวมถึงประโยชน์ที่ได้รับจากการมีส่วนร่วมในกระบวนการออกแบบศูนย์ฯ โดยมีการใช้เทคนิคในการแลกเปลี่ยนข้อมูลที่หลากหลายแต่ไม่ซับซ้อน สามารถสื่อสารเข้าใจได้โดยง่าย ทำให้ดึงดูดการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนไร้บ้านและกลุ่มคนต่าง ๆ มากขึ้น ในขณะที่กลุ่มคนเข้าร่วมกระบวนการได้สร้างความน่าเชื่อถือ ความไว้วางใจแก่กันและกัน ทำให้การมีส่วนร่วมดำเนินการไปอย่างราบรื่น และขยายผลให้เกิดการทำงานแบบมีส่วนร่วมในลักษณะอื่น ๆ รวมถึงมีการสร้างเงื่อนไขกลุ่มทางสังคมที่ยอมรับร่วมกัน และแสดงความคิดเห็นร่วมและดำเนินการต่าง ๆ ร่วมกันได้ สอดคล้องกับงานศึกษาที่อธิบายว่าเงื่อนไขทางด้านสังคม จิตวิทยาของบุคคลและกลุ่มนับเป็นสถานการณ์ที่ช่วยผลักดันให้บุคคลรวมกลุ่มกันวางแผน และร่วมกันแก้ไขปัญหาของส่วนรวมได้ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และ คณะ, 2543)

จากการศึกษายังพบประเด็นสำคัญเพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการออกแบบอย่างมีส่วนร่วม คือ ในการทำงานพัฒนาที่อยู่อาศัยแบบมีส่วนร่วมส่วนใหญ่จะมีการรวมกลุ่มหรือสร้างเครือข่ายผู้เข้าร่วมกระบวนการก่อน เพื่ออำนวยความสะดวกทางสังคม โดยการรวมกลุ่มจะเกิดจากการมีสำนึก ความสนใจ และเป้าหมายร่วมกัน (เรื่องเดียวกัน, 2543) ในขณะที่แนวคิดจิตวิทยาสังคมอธิบายว่าอิทธิพลกลุ่ม (Group Influence) หรือการมีผู้อื่นอยู่ด้วย คนที่ทำงานง่าย ๆ ก็สามารถทำได้ดีขึ้น และจะมีความกล้าในกระทำการต่าง ๆ มากขึ้น ซึ่งคำว่ากลุ่มคนหมายถึง สมาชิกตั้งแต่สองคนหรือมากกว่านั้นที่มีการปฏิสัมพันธ์กันและมีอิทธิพลต่อกัน (Marvin Shaw, 1981 อ้างใน นพมาศ อังพระ (ธีรเวคิน), 2553) แต่ในกระบวนการออกแบบศูนย์ฯฟื้นฟูและพัฒนาคนไร้บ้าน จ.ปทุมธานี ยังไม่มีการรวมกลุ่มคนไร้บ้านที่แน่นอนก่อนดำเนินการกระบวนการออกแบบ ทำให้เป็นปัญหาและอุปสรรคสำคัญในการทำงานหรือทำกิจกรรมร่วมกัน นอกจากนี้ยังพบว่าในการดำเนินกระบวนการออกแบบศูนย์ฯฟื้นฟูและพัฒนาคนไร้บ้าน จ.ปทุมธานี จะไม่มีแกนนำหรือผู้นำกลุ่มคนไร้บ้านในการดำเนินการซึ่งการไม่มีผู้นำในกลุ่มคนไร้บ้าน มีข้อดีคือไม่เกิดการสร้างอิทธิพลหรือการแบ่งชนชั้นในกลุ่ม และผลักดันให้พัฒนาศักยภาพและช่วยเหลือตัวเองได้มากที่สุด อย่างไรก็ตามก็มีข้อเสียคือการประสานงาน และการร่วมแรงร่วมใจในการทำงานอาจจะกระทำได้ไม่ง่าย เนื่องจากผู้นำกลุ่มนับเป็นเครื่องมือสำคัญในการช่วยประสานคนต่าง ๆ ให้มาทำงานร่วมกันและบังเกิดผลลุล่วงไปด้วยดี ตามที่นิยามของผู้นำสรุปได้ว่า ผู้นำคือ ผู้ที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่นและนำบุคคลเหล่านั้นโดยได้รับความไว้วางใจและเชื่อใจ และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และ คณะ, 2543) นอกจากนี้กระบวนการออกแบบนี้มีส่วนสำคัญต่อการสร้างการรวมกลุ่ม สร้างเครือข่าย และมีส่วนร่วมทางสังคมของคนไร้บ้าน ซึ่งการมีส่วนร่วมทางสังคมนับเป็นสิ่งสำคัญสำหรับคนไร้บ้าน เนื่องจากพวกเขามักจะอยู่โดดเดี่ยวถูกแยกออกจากสังคม การมีส่วนร่วมทางสังคมจึงช่วยสร้างความเป็นอยู่ที่ดีและสร้างความสุขให้กับคนไร้บ้าน (Rutenfrans-Stupar et al., 2019)

6. กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (มพศ.) รวมถึงสมาคม/เครือข่ายคนไร้บ้าน สำหรับการเปิดโอกาสให้เข้าร่วมกระบวนการออกแบบ และขอขอบคุณอาจารย์ และนักศึกษาอาสาสมัคร คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ม.รังสิต ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินการทุกท่านที่สนับสนุน และมีส่วนร่วมขับเคลื่อนการดำเนินงานนี้ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

7. เอกสารอ้างอิง

- จุฑารัตน์ ชมพันธุ์. (2555). การวิเคราะห์หลัก “การมีส่วนร่วมของประชาชน” ใน “The Public Participation Handbook: Making Better Decisions through Citizen Involvement” ในบริบทประเทศไทย. วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม, 8(1), 123-141.
- นพมาศ อึ้งพระ (ธีรเวคิน). (2553). จิตวิทยาสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ. (2543). กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- รัถยานภิศ รัชตะวรรณ, ธมลวรรณ แก้วกระจก, วรรณรัตน์ จงเขตกิจ, ปิยะพร พรหมแก้ว, ดาไลมา สาแดงสาร และ ดลปัทฏ์ ทรงเลิศ. (2561). กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาสุขภาพ. วารสารเทคโนโลยีภาคใต้, 8(1), 231-238.
- วันชัย วัฒนศัพท์. (2543). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน. กรุงเทพฯ: ศูนย์สันติวิธีเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย สถาบันพระปกเกล้า.
- ศศิภาณูจน์ ศรีโสภณ. (2563). บ้านทางผ่าน. วารสารสถาปัตยกรรม การออกแบบและการก่อสร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 2(1), 25-35.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์กรมหาชน). (2560). บ้านหลังใหม่ของคนไร้บ้าน. [ออนไลน์]. ได้จาก: <https://ref.codi.or.th/2015-08-02-16-52-49/15727-2017-09-12-09-35-02> [สืบค้นเมื่อ วันที่ 25 มิถุนายน 2562].
- สมบัติ นามบุรี. (2562). ทฤษฎีการมีส่วนร่วมในงานรัฐประศาสนศาสตร์. วารสารวิจัยวิชาการ, 2 (1) .183-197.
- อนันต์ ลัคนหทัย. (2546). “การพัฒนาชุมชนเชิงกลยุทธ์ (Strategic Community Development)” เอกสารในโปรแกรมวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. เชียงราย: สถาบันราชภัฏเชียงราย.
- Berens, M. (2018). A review of research: designing the built environment for recovery from homelessness. Retrieved May 8, 2019, from Orientationreport.pdf (designresourcesforhomelessness.org)
- Hussain, S., Sanders, E. B.-N., & Steinert, M. (2012). Participatory design with marginalized people in developing countries: Challenges and opportunities experienced in a field study in Cambodia. *International Journal of Design*, 6(2), 91-109.
- Pable, J. (2018). Shelter design can help people recover from homelessness. Retrieved May 8, 2019, from <https://theconversation.com/shelter-design-can-help-people-recover-from-homelessness-98374>
- Rutenfrans-Stupar, M., Van Der Plas, B., Den Haan, R., Van Regenmortel, T., & Schalk, R. (2019). How is participation related to well-being of homeless people? An explorative qualitative study in a Dutch homeless shelter facility. *Journal of Social Distress and the Homeless*, 28(1), 44-55.